

Franc Šebjanič

PREKMURSKI IN PORABSKI SLOVENCİ V ŠESTDESETIH
IN SEDEMDESETIH LETIH XIX. STOLETJA

Sorazmerno majhna znanstvena preučenosť preteklosti slovenskega panonskega sveta med Muro in Rabo v znatni meri ovira poglobljeno analiziranje in vrednotenje regionalnih zgodovinskih dogajanj v tem geografsko zares perifernem in narodnostno močno izpostavljenem območju. Letošnja obletnica prvega slovenskega tabora pa nas glede na povezanost z njegovim prizoriščem v Ljutomeru tembolj obvezuje k odkrivanju in razglabljanju situacije prekmurskega in porabskega življa sredi preteklega stoletja.

Ob tej resni nalogi se mi zdi predvsem nujno vsaj v glavnih obrisih opozoriti na materialen in narodnostnopolitičen položaj panonskih Slovencev v prvi polovici XIX. stoletja, se pravi v času, ko so se ostale slovenske pokrajine nacionalno že osvestile in politično zaktivizirale, Prekmurje pa je s Porabjem komajda tipalo iz svoje dokajšnje osamljenosti in nerazvitosti. Tak položaj, ki ga v nemajhni meri pogojuje takratna gospodarska, etnična in upravnoteritorialna utesnjenost med kompaktno madžarsko sredino na vzhodu, nemško jezikovno in gospodarsko vplivnost na zahodu ter omejena stičišča s slovenskim nacionalnim občestvom prek Mure, je zategadelj rezultiral počasnejše in svojske tokove nacionalne osveščenosti ter družbeno-političnega razvoja prekmurskih in porabskih Slovencev.

I

Prekmurskoporabski slovenski etnicum, ki ga je madžarska publicistika kljub zdavnaj dognani lastni oznaki poimenovala po nekaterih latinskih virih za Vandale, Vende oziroma Tote, je v začetku XIX. stoletja štel nekaj nad 45.000 prebivalcev;¹ večinski, severni del je spadal k železni, manjši, južni pa k zalski županiji.

Dokaj nerazvita materialna baza in mogočna fevdalna hierarhija sta v prekmurskoporabskem okviru zavirala sleherni zaznavnejši kapitali-

¹ J. H. Schwicker, Die ungarischen Wendén, Etnografische Skitze, rokopis iz 2. polovice 19. stoletja, last Deželne Szécsenyijeve biblioteke v Budimpešti, str. 1—14; János Csaplovits, A Magyarországi Vendus Tótokról, Tudományos gyűjtemény 1828, str. 33—50; Vasvármegye. Magyarország vérmegyéi és városai, Budapest 1898, st. 12; Ferenc Gönczi, A zalamegyei Vendek, Kaposvár 1914, str. 8; Ember Győző, Iratok az 1848-i Magyarországi parasztmozgalmak történetéhez, Budapest 1951, str. 39 in 53; Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1867, Ljubljana, str. 36.

stični razvoj, ki ga tisti čas očitujejo nekatere slovenske ter ostale avstro-ogrške pokrajine oz. dežele (Štajerska, Kranjska, Češka itd.). Na območju s tipično kmetijsko proizvodnjo, ki jo dopolnjuje živinoreja in v manjši meri vinogradništvo, so v prvi polovici XIX. stoletja ključne pozicije bile v rokah petih zemljiških gosposk. Le-te so obsegale več kot dobro polovico vseh takrat obdelovalnih površin Prekmurja in Porabja z dokaj svojsko posestno strukturo. Na enem najbolj rodovitnih nižinskih območij — na ozemlju beltinske gosposke, ki jo takratni tujerodni kronist imenuje »dolino paradiža« — je bilo leta 1844 v urbarialni posesti blizu 16.000 oralov zemlje.² Graščinska služinčad in želirji, razvrednoten in izkoriščen družbeni sloj, so sestavljali v železni županiji leta 1804 — okrog 70 %, leta 1830 pa okrog 65 % moškega prebivalstva. Podobna situacija je bila v ostalem prekmurskem predelu zalske županije, kjer je zaznamovati grob pritisk zemljiške gosposke na podložniško prebivalstvo. Leta 1833 se je devetnajst vasi z območja beltinskega dominija Emanuela Gyike pritožilo kraljevskemu dvoru zaradi nezakonitega odvzema plodnih njivskih površin ob priliki uravnave graščinske zemljiške posesti, zaradi nasilne prisvojitve pašniških pravic ter prisile tlačanov na neobičajno dolge prevoze in pogostega fizičnega obračunavanja grajskih biričev.⁴ O izjemnem gospodarskem izkoriščanju slovenskega podložniškega življa govori sicer tudi leta 1844 registriran madžarski pregovor v zvezi z izterjavo davčnih obveznosti, ki pravi: vse bo to prav gotovo v redu poravnano, treba je samo obdavčiti Slovence v okraju Lövyö (kjer gre večidel za podložnike beltinske graščine). Časopisni poročevalec Ferenc Taschler iz Beltincev sicer omenja tudi dejstvo, da morajo Slovenci iz tega kraja z živino na obvezno tlako celo na drug konec županijskega ozemlja in to ob suhem kruhu.⁵ Težak gmotni položaj slovenskega prebivalstva je zategadelj že v prvi polovici XIX. stoletja rezultiral odhajanje na sezonska kmečka dela v druge madžarske kraje.⁶ Leta 1844 omenja župnik József Mézsáros v svojem dopisu listu »Magyar gazda« celo možnost in neprikrito željo, da bi številne družine iz beltinskega okoliša lahko naselile tudi alföldske puste.⁷ Blizu dve desetletji pozneje, v obdobju že dokaj intenzivirane veleposestniške blagovne proizvodnje, nam ohranjeni pogodbeni akti o sezonskem delu Prekmurcev v zalski županiji že konkretno izpričujejo prisotnost kapitalistične eksploatacije najemne delovne sile.⁸

Gospodarsko nerazvitost slovenskega območja ilustrira tudi to, da je na murskosoboški administrativni okoliš — in ta je obsegal sorazmerno

² Magyar gazda, št. 49, 19. XII. 1844, str. 777—778.

³ Kovács Tibor, Népösszeírások a XIX. században, Vasi szemle 1965, str. 599.

⁴ H. Balázs Éva, Jobbágylevelék, Budapest 1951, str. 245—251.

⁵ Magyar gazda, o. c.

⁶ Szabó, A vasmegyei Tótság, Életképek 1846, str. 812.

⁷ Magyar gazda, št. 37, 20. IX. 1844, str. 590.

⁸ Olvasókönyv Zala megye történetéhez, Zalaegerszeg 1961, str. 84—86.

največje število slovenskih naselij — v celotnem okviru Železne županije odpadla najnižja davčna obremenitev za vzdrževanje vojske.⁹

Razen odprave tlačanskih spon madžarska meščanska revolucija leta 1848 ni prinesla slovenskemu življu vidnega zboljšanja ne na gospodarskem in ne na nacionalnokulturnem področju udejstvovanja. Tak položaj v nemajhni meri označuje tudi to, da Slovenci na Ogrskem v tem času niso imeli svoje organizirane politične ali kulturne sile, ki bi vsaj družno z drugimi narodnostmi Ogrske terjala spoštovanje nacionalnih pravic.

Ker se tlačanska osvoboditev ni nanašala na položaj želirjev in številno kmetijsko služinčad po grofovskih in drugih veleposestvih, so le-ti zaradi nenehnega izkoriščanja in nasilja demonstrativno zasedli pašniške in ponekod tudi gozdne površine zemljiške gosposke. To se je primerilo leta 1848 na grofovskem imetju Nádasdyja v Petanjcih, na posesti Battyányjev v Krncih, Selu, Fokovcih in Čikečki vesi, hoteč tako s silo preprečiti uveljavljanje pašniških privilegijev in samovolje zemljiške gosposke. Podložniki lendavske gosposke so v tem času podobno kot v Beltincih odbili celo plačilo cerkvenih davščin, zaradi česar so zemljiški gospodarji od področnih upravnih vodstev zahtevali intervenco vojaške prisile.¹⁰ Ti poskusi upornišтва pa niso privedli do zaželenih družbenopravnih in gospodarskih sprememb ter olajšav.

Epizodnega pomena je v tem obdobju splošnega nacionalnega vrenja v Podonavju navezava stikov enega vodilnih slovaških prepородovcev, Jozefa Miloslava Hurbana, s predstavnikom prekmurskih protestantov.¹¹ Izjalovljeno kontaktiranje ni bilo izvršeno v skladu s slovaškimi in sploh nacionalnimi interesi ter prizadevanji nemadžarskih ljudstev, temveč bolj po želji in političnotaktični računici dunajskega dvora, ki je izkoristil Hurbanov konflikt s Kossuthovo politično akcijo glede nameravnega urejanja nacionalnega vprašanja znotraj Ogrske. Kakorkoli je ostala Hurbanova misija brez slehernega rezultata, je v porevolucionarnem času sredi 19. stoletja vzbudila v peščici protestantskih duhovnikov, trdno vkljenjenih v enotno vsedržavno cerkveno organizacijo, vendarle nasprotno reakcijo: stalnejšo naslonitev na madžarsko nacionalistično platformo, ki se je vse bolj in bolj krepila in začela z uveljavljanjem takoimenovanega nacionalno državnega in pozneje velikomadžarskega hegemonističnega koncepta; le-ta pa je stremel k asimilaciji in popolni podrejenosti nemadžarskih narodov in etničnih skupnosti.

Hierarhiji obeh najštevilnejših konfesij, protestantske in katoliške, si ob vse zaznavnejšem toku kapitalističnega gospodarskega razvoja, v vdinjanju konservativnim tradicijam in naraščajoči plimi madžarizacije nista bili daleč vsaksebi.

Katoliška cerkev je v Prekmurju in Porabju po neuspeli »pomladi narodov« — v primerjavi s protestanti — dokaj okrepila svoje kleriške

⁹ Szabó József, Vas megye jobbágyviszonyainak fejlődése a szabadságharcig, Vas megye 1958, str. 80.

¹⁰ Ember Győző, o. c., str. 43—44 in 50.

¹¹ Fliszar J.-Luthar A., Prekmurja znameniti evang. možje, str. 64.

vrste in svoj vpliv. Poleg znatnega števila semeniščnikov, za katere je začela skrbeti sama nanovo ustanovljena szombathelyska škofija že v začetku 19. stoletja, je vsaj osem katoliških župnikov slovenskega rodu v sferi svojega duhovniškega udejstvovanja aktivno angažiranih na publicističnem in prosvetarskem področju.¹² Prekmurski protestanti zdaleč niso imeli v svoji sredi tolikšne aktivne garniture. Ne povsem uresničena, vendar že vzpostavljena mlada laična šola, ki jo je zasnoval minister Eötvös, je bila v tem obdobju pod zaznavnim pritiskom katoliškega klera, ki je po svojih močeh pomagal Bachovemu režimu. Skoraj tretjina sredstev, namenjenih za potrebe cerkvenih in prosvetnih ustanov, je leta 1855 uporabljena izključno za verske, ali točneje — večinske katoliške cilje.¹³

Čeprav so bili protestantski krogi, v nasprotju s katoliškimi predstavniki, v dokajšnji meri naklonjeni liberalnejšim kapitalističnim tokom, je izobraževalna dejavnost v prvi polovici 19. stoletja tako na eni kot na drugi strani pod vplivom madžarizatorskega pritiska, ki ga v prekmurskem predelu ni bistveno ogrožalo niti absolutistično obdobje po letu 1848.

Po ugotovitvah odbora za širjenje madžarskega jezika, ki je imel tako družbeni kot oblastni značaj, je delovalo v dveh upravnih enotah »slovenske okrogline« okrog 15 verskih šol z nekaj nad 1000 učenci in 16 učitelji;¹⁴ k temu številu osnovnih šol velja prišteti nekoliko manjše število šolskih ustanov v zalski županiji. V enem upravnem okolišu (pod glavarstvom Antala Lipiča) je v večini šol prevladoval slovenski učni jezik, medtem ko je v drugem okolišu madžarsko učenje bilo bolj razprostranjeno.

Za stimulacijo prosvetnih delavcev, ki bi se angažirali v širjenju in utrjevanju madžarskega jezika med slovensko mladino je leta 1837 županijski svet določil posebne denarne obveznosti takratnega svobodnjaškega sloja. Še prej — leta 1833 — je grof Károly Zichy ustanovil posebno fundacijo z glavnico 10.000 srebrnih forintov, ki bi naj služila nagrajevanju katoliških učiteljev za dosežene vidne uspehe pri poučevanju madžarskega jezika v tujih nacionalnih sredinah.

Čeprav je v obravnavanem obdobju že dobil vsesplošno domovinsko pravico proces odtujevanja in poistovetenja državne pripadnosti z nujnostjo vključevanja v vladajočo nacijo, je hkrati z ofenzivno madžarizacijo po načrtih fevdalcev in vse bolj aktivne madžarske buržoazije, rasla tudi knjižna tvornost v slovenskem jeziku. Knjižna produkcija pa sicer ni bila več usmerjena zgolj na veroučno literaturo, temveč tudi na prosvetne, utilitaristične publikacije.

Poleg dokaj izrazite osebnosti nabožnega pisatelja Mikloša Küzmiča, ki je v szombathelyski škofiji užival podporo svojega škofa in verno

¹² Géfin Gyula, A szombathelyi egyházmegye története, Szombathely 1929, str. 335—372.

¹³ Regós János, Az elemi népoktatásügy Vas megyében (1867—1890), Szombathely 1966, str. 13.

¹⁴ Vasvármegye. Magyarország..., str. 314, 315.

služil njegovim nagibom, sta v katoliškem krogu ubrala že omenjeno utilitaristično pot Jožef Košič in Jožef Borovnjak. Medtem ko je Košič s svojim književnim delom, kljub nekdanji zmotni predstavi o poreklu svojega naroda, skušal prepričati bralce o prednosti zavestnega pridobivanja omike v nastopajoči kapitalistični družbi, je Borovnjak s svojo dejavnostjo izpričeval že tudi docela politično ambicioznost, vezano za konservativno Deakovo stranko z znanim protimanjšinskim konceptom.

V repertorij narečne prekmurske književnosti je prispeval bogat opus Janoš Kardoš, ki upravičeno velja za osrednjo protestantsko pisateljsko osebnost 19. stoletja. Njegov lojalizem in vnema pri izpolnjevanju želja režimskih predstavnikov pa sta tako na cerkvenem kakor tudi na izobraževalnem področju dejansko pomenila na eni strani dokončen odmik od Küzmičeve in Bakoševe povezanosti s slovaškimi protestanti, na drugi strani pa prav tako uveljavitev določenih konservativnih gledišč in velikomadžarskih ambicij v evangeliški cerkveni hierarhiji ter emancipiranjem, premožnem kmečkem sloju, na katerega se je ta močno opirala.¹⁵

Uzakonitev dualistične ureditve v Avstro-Ogrski na zunaj ni prinesla nobenih pomembnejših sprememb v življenju Slovencev med Mūro in Rabo. Madžarsko-avstrijski sporazum, kakor tudi eno leto pozneje sprejet narodnostni zakon, ki je sankcioniral vzpostavitev tako imenovane enotne »politične nacije« na Ogrskem, sta dejansko odprla vrata sistematičnejšemu in bolj odločnemu kurzu madžarizacije s pozicij konsolidiranega nacionalizma vladajočega razreda. Idejnopolitično utemeljitev tega kurza je posredovalo svojim bravcem oficialno glasilo Železne županije s konstatcijo o izolaciji in maloštevilnosti Madžarov ter nevzdržni situaciji glede raznih jezikov in narodnosti znotraj ogrske vladavine.¹⁶

Če v tem obdobju lahko govorimo o pozitivnem družbenem premiku iz klasičnega fevdalizma v začetno fazo kapitalističnega razvoja prekmurskoporabskega območja in če prav tako lahko ugotovimo določen kulturnopolitični napredek prekmurskih Slovencev na poti poznejšega razumevanja združitvene, obče slovenske platforme, potem na tem zares izpostavljenem ozemlju vendarle ne moremo opozarjati na prisotnost pomembnejše politične akcije, ki bi v narodnostnem smislu predstavljala neko upoštevanja vredno silo in gibalno, kakor je bil to slučaj pri drugih narodnostnih skupinah na Ogrskem ali pa pri Slovencih onkraj Mure.

II

Upravnoteritorialna ločenost Prekmurja in Porabja od večinske slovenske skupnosti in celoten gospodarski ter kulturnopolitični razvoj slovenskega življa pod zastavami ofenzivnega madžarskega nacionalizma — kljub znanstveno ugotovljeni jezikovni istovetnosti in drugim skupnim slovenskim nacionalnim obeležjem — niso prispevali k razvijanju medse-

¹⁵ Franc Šebjanič, Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju, Panonski zbornik, M. Sobota 1966, st. 139—145.

¹⁶ Vasmegeyi lapok, 3. XII. 1867, str. 2.

bojnih stikov in sodelovanju prek Mure. To velja še posebej za obdobje po dualistični ureditvi Avstro-Ogrske, v času nastopajoče velikomadžarske ideologije.¹⁷ Reka Mura je bila vseskozi sorazmerno slabo premostena ločnica, ki je tudi vzajemne koristi kapitalističnega gospodarskega razvoja niso mogle širše odpreti vsem komunikacijskim potrebam (tudi regulacijska dela so se večkrat nesmiselno zavlačevala in zadevala na formalnopravne zapreke, da o gradnjah mostov sploh ne govorimo), izza katerih se je krila predvsem politična dezinteresiranost madžarskega fevdalnega vodstva.

V prvi polovici 19. stoletja so se — poleg verskih manifestacij ter ekonomsko neogibnih stikov ob prodaji žitaric in drugih agrarnih proizvodov prek Mure, v Gradec ter celo na gradbišča južne železnice — vendarle razvili osebni, pismeni in drugi stiki kulturnopolitičnih delavcev sosednjega štajerskega predela s Prekmurci.¹⁸ Ti stiki, predvsem pa za interesiranost nekaterih uglednih štajerskih rojakov za Slovence na Ogrskem, kljub vsemu niso ostali brez vpliva na sicer zaostalem in nacionalnopolitično še neosveženem predelu med Muro in Rabo.

Če že korespondenčni kontakt edinega protestantskega predstavnika, nabožnega pisca Mihaela Barle s Kopitarjem, ni imel odmeva ne v Prekmurju in ne prek Mure, so bili tembolj pomembni duhovni stiki nekaterih drugih prekmurskih in štajerskih piscev.

V nasprotju z ozko utilitaristično usmeritvijo knjižne dejavnosti, ki je tlela v ozračju uspavane in vdane lojalistične politične klime v krajih med Muro in Rabo, je vrsta zavednih štajerskih šolancev in pogosto pogumno opozarja na neosveščen prekmurski in porabski slovenski živelj. Peter Kozler, Stanko Vraz, Božidar Raič, Davorin Trstenjak in drugi Štajerci s svojimi javno izraženimi mnenji in objavljenimi prispevki niso opozarjali širše in politično že dejavniške slovenske skupnosti zgolj na obstoj ter raznarodovanju izpostavljene slovenske panonske periferije, temveč so na licu mesta preučevali situacijo, navezovali neposredne, osebne stike in moralno vzpodbujali prebivalstvo k nacionalnemu osveščanju na liniji liberalnomeščanskega pojmovanja. Kozler, Matija Majar in Oroslav Caf so šli še tako daleč, da so zahtevali priključitev krajev med Muro in Rabo k zedinjeni Sloveniji.¹⁹

Posebno mesto v stikih s prekmurskimi in porabskimi Slovenci ima literat in propagator ilirižma Stanko Vraz. Ko iz Podčetrтка piše Vrchovskemu v Budim, mu v pismu omenja, da je leta 1838 že dvakrat obiskal Prekmurje, 1839 pa tudi upa, da bo zaradi zbiranja narodnega blaga lahko še enkrat odpotoval v Prekmurje. Med vrsticami sicer piše, da njegova potovanja v Prekmurje niso obrodila obilo uspehov.²⁰

¹⁷ Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 155—156.

¹⁸ Fran Mohorič, Prekmurje in Medjimurje, ČZN 1920-21. (XVI), str. 28—29.

¹⁹ Jože Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki, Panonski zbornik, M. Sobota 1966, str. 120.

²⁰ Vladimir Matula, Stanko Vraz a Aleksander Boleslavin Vrchovský, Literarný archiv 1964, str. 87.

Sredi 19. stoletja začne slovensko časopisje objavljati politične in kritične sestavke iz Prekmurja, leta 1867 pa se pojavljajo že tudi prvi stalni prekmurški naročniki knjižnih publikacij Slovenske matice in pozneje Mohorjeve družbe, kar vse potrjuje upravičeno domnevo, da so slovenske knjige iz Štajerske prav gotovo že prej in na različne načine izpolnjevale kulturnopolitično poslanstvo med slovenskim prebivalstvom na Ogrskem.

Čeprav madžarski tisk pred in po meščanski revoluciji molči o vplivih iz štajerske strani ter o simptomih političnega razmišljanja na prekmurški strani, Čaplovič že leta 1828 v znanstveni reviji »Tudományos gyűjtemény« omenja »štajerizacijo« ob Muri v smeri proti Radgoni; sicer pa madžarski tisk slejkoprej utemeljuje popularizacijo madžarizatorske kulturne politike regionalnih in splošnih, vsedržavnih dimenzij.

Vse kaže, da ima ob zaznavnih proizvodnotrgovskih kontaktih čitalniško obdobje na štajerski strani — kljub odsotnosti izrazitejših nacionalnih manifestacij in kljub pomanjkanju politično kreativne nacionalne osveščenosti prekmursko-porabskega prebivalstva — vendarle skromen, a vseeno opazen odmev v bližnjih prekmurskih krajih ter pri razgledanejših posameznikih. Ureditev avstrijsko-madžarskih odnosov z državno nagodbo iz leta 1867 vsekakor odpre pot odločnejši madžarski raznarodovalni politiki v vrstah nacionalno in politično neafirmiranih ogrskih Slovencev. Slovensko opismenjene, eksploatirane in pauperizirane kmečke množice pa le ni več v stanju odvrniti od procesa lastnega nacionalnega osveščanja in zgledovanja prek Mure.

Organizatorji najbližje obmurske prepородovske manifestacije so že v začetku leta 1868 računali s prekmurskimi Slovenci, ki so se pojavili tudi na ljutomerski in malonedeljski bèsedi. O povezanosti štajerskih in prekmurskih Slovencev v tem obdobju govori v 1. številki Slovenskega naroda »dopisnik od Mure«, ki omenja, da so od ogrskih Slovencev nekateri že »kot člani k ljutomerski čitalnici pristopili«. Čeprav iz preostalih prepisov članstva ni moč zanesljivo razbrati imen Prekmurcev (nekateri člani so morda priseljeni Prekmurci),²¹ že sama vsebina tega poročila prepričljivo opozarja na vzajemne nacionalnopolitične stike, ki jih ni mogla preprečiti trenutna upravnapolitična meja na Muri in prav tako ne raznarodovalni pritisk madžarske buržoazije ter regionalnega oblastvenega aparata.

Božidar Raič je sicer kot predstavnik borbene mladoslovenske usmeritve v dopisu »od Haloz« v »Napreju« s tenkim posluhom za slovensko etnično in narodnostnopolitično celoto priporočal tudi »bratom na Prekmurskem« organizacijo taborov.²² Če se pa ta Raičeva želja iz objektivnih in subjektivnih razlogov ni mogla izpolniti, taborska misel vendarle ni naletela na gluha ušesa onstran Mure. Manifestirala se je z udeležbo prekmurskih Slovencev na ljutomerskem taboru. Ob pomanjkanju kakršnikoli verodostojnih madžarskih virov o udeležbi prekmurskega prebivalstva na ljutomerski manifestaciji iz zapoznelega časopisnega poro-

²¹ Zapiski iz lit. zapuščine Dr. Fr. Ilešiča.

²² Naprej 1868, l. 29.

čila v Slovenskem narodu vseeno ugotovimo, da se je 9. VIII. 1868 zbralo na taborskem shodu štajerskih Slovencev tudi nad 600 prekmurskih vaščanov, predvsem iz Beltincev in sosednih obmurskih naselij. Resda neidentificirani poročevalec hudo kritično registrira zgolj pasivno, opazovalno navzočnost Prekmurcev, toda samo dejstvo prihoda in prisotnost tolikšnega števila prekmurskih Slovencev na prireditvi z izrazito politično vsebino pa vsekakor potrjuje, prvič: predtaborsko povezanost prebivalstva to in onstran Mure, in drugič: vsaj določeno pozitivno nacionalno opredeljenost do javnega slovenskega političnega nastopa z vseslovenskim programom. Čeprav omenjeni dopisnik označuje Prekmurce, da so »narod ... glop, zapuščen in se jako neugodno od svojih rodoljubivih štajerskih bratov in sosedov v ljutomerskem in gornjeradgonskem okraju razlikuje«,²³ je potemtakem tako številna udeležba na taboru v Ljutomeru — gre za blizu 10 % vseh navzočih — resno opozorilo madžarskim oblastnežem o jalovosti učinka njihovih denacionalizatorskih in v bistvu nazadnjaških prizadevanj na svoji jugozahodni meji, za dejavno slovensko izobraženstvo pa vzpodbuda več pri razpredanju njihovih manifestativnih akcij za emancipacijo in enakovreden tretma v krogu avstro-ogrške monarhije. Po besedah vnetega obiskovalca, preučevalca in informatorja slovenske javnosti o prekmurskih Slovencih, B. Raiča, »le-ti pričakujejo blage roke pomočnice, ktera bi podpirala v pospeševanju dušne omike ter jim vcepljala narodno zavest«.²⁴ V tem kontekstu je politično razumeti tudi Raičev predlog vodstvu Slovenske matice, da bi polovico svojega honorarja za objavljene članke v Koledarju in letopisu namenili za kritje stroškov koledarskih publikacij za omikanejšje Prekmurce.²⁵

Ne glede na večdesetletno družbenopolitično zaostajanje in takratno nacionalnopolitično imobiliteto Slovencev med Muro in Rabo, v sponah emancipirane in uveljavljene fevdalne ogrske državne tvorbe, ima štajersko in splošno slovensko narodno gibanje slejkoprej določen, čeprav »še tako rahel odmev in reperkusije na dogajanja v Prekmurju, ki se kot pasivni član za naprej vseeno vključuje v vizionarno pričakovanje zedinjene Slovenije.

III

Med tem ko se je po letu 1868 v Prekmurju in Porabju — prav tako kot v ostalih predelih zahodne Madžarske — na eni strani vršila fevdalnokapitalistična koncentracija kapitala (v Monoštru so leta 1871 ustanovili prvi denarni zavod) ob počasnem vzpostavljanju obrtnih in začetnih polindustrijskih obratov, je pretežna večina rastočega sloja brez-zemljašev morala v vse večjem številu iskati dela izven rodnega kraja.

Aktivno politično dejavnost tako razvija v sredi druge polovice 19. stoletja tujerodna fevdalna gospoda in madžarska ali pomadžarjena sku-

²³ Slovenski narod, šte. 112, 22. XII. 1868.

²⁴ Raičev Božidar, Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru, Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1868, st. 53—76.

²⁵ Narodni koledar, sporočilo in letopis Matice slovenske za leto 1869, str. 7.

pina malomeščanstva v večjih seliščih, ki se opira na peščico »svobodnjaških« kmetov. Večina kmečkega prebivalstva s skupino domačega klera, kljub krčevitemu ohranjanju materinske besede in počasnega nacionalnega osveščanja, predstavlja zgolj objekt volilnega rivalstva dveh prevladujočih madžarskih strank, konzervativne Deakove in liberalne ali tako imenovane levičarske stranke pod Kossuthovim vplivom. Kot kažejo parlamentarne volitve leta 1869 ali 1872 je vplivala na njih izid neenkrat tudi verska pripadnost kandidata, ena ali druga politična opredeljenost pa dejansko v ničemer ni spreminjala odnosa do Slovencev.²⁶ Tembolj pomembno nacionalnopolitično dejanje predstavlja v življenju prekmurskega in porabskega življa leta 1875 nastop Imrea Augustiča s svojim »Prijetelom«.

Po krajšem obdobju literarnega sodelovanja v madžarskih listih je Augustič — kar skoraj osem desetletij po Vodnikovih Novicah in ne polno desetletje po pojavi najbližjih slovenskih listov, Slovenskega naroda in Slovenskega gospodarja, — iz političnih ambicij začel 15. septembra 1875 izdajati v Budimpešti prvo prekmursko glasilo v slovenskem narečju in z naslovno označbo, da gre »za znanost razšerjavajuče mesečne novine«. Vsebina lista, ki je prežet s prosvetljskimi idejami, razodeva neenkrat sočustvujočo povezanost s slovanskim jugom. Zgodovinsko pogumen akt pa je nedvomno Augustičeva uvedba gajice tako na stolpcih »Prijetel«-a kakor tudi na straneh njegovega Prirodopisa s kejpami za narodne šole.²⁷ Glede na dejstvo zavestnega iskanja stikov s štajerskim izobraženstvom in glede na sam način urednikovanja ni dvoma, da se v štiriletni novinarskopolični dejavnosti enega redkih samostojnejših prekmurskih javnih delavcev, zrcali določena nacionalna prebujenost in akcijska volja, ki so jo, transformirano v drugačno okolje, sprožile množične manifestacije Slovencev onkraj Mure ter prav tako spoznanje o njihovi vse zaznavnejši kulturnopolitični aktivnosti. V desetletju po taborskih manifestacijah je na levem bregu Mure porasel tudi interes za knjige dveh osrednjih slovenskih založniških ustanov. Prvim naročnikom Matičnih izdaj je v letih 1870—1880 sledilo blizu 600 naročnikov publikacij Mohorjeve družbe,²⁸ poleg dejstva, da so te publikacije prihajale med Slovence na Ogrskem v pretežni meri posredno, prek Radgone, je v tem obdobju vsekakor treba registrirati poslanstvo »neprekmurske« slovenske knjige na skrajnem severovzhodnem slovenskem etničnem ozemlju, v Porabju.

Slovenska knjiga z desnega brega Mure je v tem obdobju uspešno dopolnjevala zmanjšano narečno knjižno bero, med katero so se pa že pojavljali tudi prvi izrazito politični tiski (Borovnjak, Ivanoci) v madžarskem strankarskem okviru.

Glede na neizoblikovano družbeno strukturo in pomanjkanje organizirane politične sile med Slovenci na Ogrskem se je vladajoča fevdalno-buržoazna hierarhija odločila za intenzifikacijo madžarizacije, ki se je začela brez tehtnejših rezultatov že v začetku 19. stoletja. Madžarizator-

²⁶ Slovenski narod 22. IV. 1869 in Slovenski gospodar 15. II. 1872.

²⁷ Slovenski biografski leksikon, I. zv. Ljubljana 1925, str. 3.

²⁸ Škafar, Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina, Celje 1937, str. 9.

ski proces so krajevni in regionalni dejavniki — v skladu s splošnim konceptom takratne madžarske politike — osredotočili na izobraževalne ustanove, zlasti na novoustanovljene občinske šole (v M. Soboti leta 1873).

Leta 1879 sprejet šolski zakon je predpisal obvezno učenje madžarskega jezika v vseh šolah, to pa je dejansko pomenilo okrepljen madžarizatorski kurz oziroma institucionalno ureditev z večjo težo in perspektivami.²⁹ Na območju s slovenskim življenjem so vzpostavili prve vrtce, pospešeno pa so začeli uresničevati tudi raznarodovalno strategijo o vzpostavitvi osnovne šole v sleherni vasi. V sorazmerno kratkem obdobju so madžarski prosvetni organi — ne glede na neustreznost ali pomanjkanje šolskega prostora — razširili šolsko omrežje na slovenskem narodnostnem območju z več kot 30 osnovnimi šolami, učiteljski kader pa izpopolnili z madžarskimi učnimi močmi. Posebno funkcijo na višji izobraževalni stopnji so potem leta 1893 namenili novoustanovljeni monostrski gimnaziji, prvi srednji šoli na narodnostnem slovenskem ozemlju, ki pa zaradi nezaupanja slovenskega zaledja, nikdar ni mogla opraviti pomembnejše madžarizatorske misije.³⁰ Podobno vlogo bi naj odigrala tudi leta 1872 ustanovljena meščanska šola v Lendavi, vendar tudi ta ni mogla v prvih letih obstoja pritegniti učencev iz okoliških slovenskih vasi.³¹

Kljub slabo razviti materialni bazi in intenzivnemu raznarodovanju slovenskega življa se v drugi polovici 19. stoletja nacionalna prebujenost kmečkih in polproletarskih sezonskih množic — brez nacionalno čutečega meščanstva, ki se aktivno vključuje v politično življenje v drugih predelih Slovenije — ni usahnila v labirintu administrativnopolitičnih in prosvetnih prizadevanj madžarskih forumov, prav tako pa se ni dalo več omajati že vzpostavljenih duhovnih mostov z večinsko slovensko skupnostjo onstran Mure. Konfesionalno porazdeljena peščica domačih šolancev se je med tem tudi politično opredelila: v protestantskem krogu je v nasprotju z nekdanjo tradicijo zaznamovati usmeritev na liberalno obarvan oficialni madžarizatorski koncept (s teorijo o Vendih), v večinskih katoliških vrstah pa zavestnejšo naslonitev na konservativno in lojalistično klerikalno platformo z doslednejšim spoštovanjem in razvijanjem materinskega jezika v tisku ter govornjeni besedi. Najvnetejši pobornik te usmeritve, ki je neenkrat stala v križnem ognju nestrpnih predstavnikov madžarizacije, je bil proti koncu 19. stoletja idejni utemeljitelj slovenskega klerikalizma v Prekmurju, župnik Franc Ivanoci.

Čeprav so katoliški šolanci v poznejšem obdobju — ob povezavi s katoliškim duhovništvom onstran Mure — imeli določen vpliv na pozitiven razvojni proces zedinjevalnih teženj dobršnega dela ogrskih Slovencev, ostaja dejstvo, da je v kmečkih množicah Prekmurja prižgala plamenček samozavesti in nacionalnega čustvovanja prav taborska dejavnost štajarskih Slovencev v 60. in 70. letih preteklega stoletja.

²⁹ Kemény G. Gabor, *A magyar nemzetiségi kérdés története I.*, Budapest. 1946, str. 125—127.

³⁰ Janez Dobravec, *Porabski Slovenci*, Svet ob Muri 1956, str. 86.

³¹ Fran. Gumilar, *Lendavska meščanska šola*, Slovenski učitelj 1938, str. 160, 208, 239.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN VON PREKMURJE UND PORABJE IN DEN SECHZIGER UND SIEBZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts war die materielle und nationalpolitische Lage der Slowenen von Prekmurje nicht günstig. Während für das Leben der übrigen slowenischen Gebiete erhebliche nationale Besinnung und politische Bewegtheit kennzeichnend sind, suchten Prekmurje und Porabje erst tastend einen Weg aus der allgemeinen Rückständigkeit und Isolation. Ein großes Hindernis war die fehlende Entwicklung der Bildungs- und literarischen Tätigkeit in der Muttersprache, einen zusätzlichen Druck bedeutete die breit-angelegte Magyarisierungsaktion der ungarischen bürgerlichen Hierarchie.

Doch blieben in dieser Zeit die unumgänglichen ökonomischen Beziehungen zum Gebiet diesseits der Mur und das große Interesse einiger angesehenen Slowenen aus der Steiermark für das Schicksal ihrer Landsleute zwischen der Mur und der Raab doch nicht ohne Auswirkungen. Die Veranstalter der ersten Wiedergeburtmanifestation im Jahre 1868 haben diesbezüglich sogar schon mit den Slowenen von Prekmurje gerechnet. Laut Zeitungsberichten nahmen an: Tabor von Ljutomer am 9. August 1868 über 600 Dorfbewohner aus Prekmurje, vor allem aus Beltinci und benachbarten Ortschaften an der Mur teil. Die Tatsache, dass bei einer Veranstaltung mit ausgesprochen politischem Inhalt eine so große Zahl von Slowenen aus Prekmurje anwesend war, ist ein Zeugnis dafür, daß schon vor den Tabori Beziehungen unter den Einwohnern dies- und jenseits der Mur bestanden hatten, zugleich aber auch für eine positive nationale Einstellung eines Teils der Slowenen von Prekmurje zu öffentlichen politischen Manifestationen mit gesamtslowenischem Programm. Die politisch eingerahmte Vision eines vereinten Sloweniens überschritt in dieser Zeit tatsächlich die Verwaltungsgrenze an der Mur, bewirkte größeres Interesse für slowenisches Schrifttum und entfachte den Funken nationalen Erwachens, was für die weitere Entwicklung von Pomurje zweifellos von geschichtlicher Bedeutung gewesen ist.